

Міністерство освіти і науки України
Київський національний лінгвістичний університет
Кафедра англійської філології і філософії мови

Курсова робота
на тему: Прагматичний поворот аналітичної філософії: між лінгвістичною
філософією, лінгвістикою та філософією свідомості

Студентки групи: МЛа 02-20
факультету германської філології та перекладу
денної форми навчання
спеціальності 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно),
перша - англійська
Кузьменко Вікторія Валентинівна

Науковий керівник:
кандидат філософських наук,
доцент
Саволайнен Інна Павлівна

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

Київ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
I. ОНТОЛОГІЧНІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНУ МОВИ	5
1.1. Мова як засіб філософування і як аналітичний метод	5
1.2. Лінгвістичний поворот у філософії ХХ ст.	7
1.3. Формування питання про співвідношення мова – світ – свідомість	8
1.4. Висновки до першого розділу	11
II. ПРАГМАТИЧНИЙ ПОВОРОТ У АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ: ДО ПРОБЛЕМИ ІСТИНИ, ЗНАЧЕННЯ, СЕНСУ	13
2.1. Прагматичний зміст лінгвістичного повороту: від структури до дії.....	13
2.2. Теорія мовленнєвих актів як практичне застосування філософського аналізу мови.....	15
2.3. Трансформація проблематики прагматичного повороту в інтерсуб’єктивну комунікацію	18
2.4. Висновки до другого розділу.....	24
III. ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ	26
3.1. Опис експерименту	26
3.2. Проблема мовної картини світу в контексті аналітичної філософії.....	29
3.3. Аналіз в контексті лінгвістичної філософії	33
3.4. Висновки до третього розділу	36
ВИСНОВКИ	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	41

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Людина використовує мову як найважливіший засіб спілкування, переслідуючи різні комунікативні цілі – це може бути повідомлення якоїсь новини, спонукання співрозмовника до певної дії, запит якоїсь інформації, висловлення власних почуттів, оцінка чогось чи когось тощо.

Українська мовна картина світу неодноразово ставала об'єктом наукового осмислення. Так, у роботі А. Белової актуалізовано вербальне відображення концептосфери етносу [1]. І. Драч, А. Миколенко та М. Тишковець звертають увагу на закономірності формування мовної картини світу в процесі вивчення іноземної мови в медичних університетах [5]. В. Жайворонок привертає увагу до проблеми концептуальної картини світу та мовного її відображення [9]. О. Качмар розглядає закономірності співвіднесення концептуальної та мовної картин світу [11]. Л. Лисиченко вивчає структуру [15] та лексико-семантичний вимір мовної картини світу [16]. В. Сімонок зіставляє характерні особливості мовної й концептуальної картини світу [24]. Ж. Соколовська актуалізує поняття картини світу крізь призму ієрархії сем [26]. У дослідженні Г. Терещук та М. Юрій представлено авторське бачення формування мовної картини світу українського народу на тлі націотворення [27]. І. Шкоріна подає особливості погляду О. Потебні стосовно національно-мовних картин світу [28]. У дослідженні Т. Щєбликіної представлено концепцію взаємозв'язку національної концептосфери та мовної картини світу [29].

Мета дослідження – проаналізувати концептуальні витоки сучасної філософії мови крізь призму аналізу прагматичного повороту аналітичної філософії в межах лінгвістичної філософії, лінгвістики та філософії свідомості.

Поставлена мета передбачає необхідність вирішення таких **завдань дослідження**:

1. Охарактеризувати мову як засіб філософування і як аналітичний метод;
2. З'ясувати особливості лінгвістичного повороту в філософії ХХ століття;
3. Виокремити провідні компоненти співвідношення між мовою, світом та свідомістю;
4. Розглянути прагматичний зміст лінгвістичного повороту;
5. Визначити ключові положення теорії мовленнєвих актів;
6. Виділити закономірності трансформації проблематики прагматичного повороту в інтерсуб'єктивну комунікацію;
7. Описати проведення експерименту;
8. Опрацювати проблему мовної картини світу в контексті аналітичної філософії;
9. Проаналізувати проблему мовної картини світу в контексті лінгвістичної філософії.

Об'єкт дослідження – трансдисциплінарний вектор дослідження питання про сутність і природу мови з позицій науки, філософії та лінгвістики.

Предмет дослідження – закономірності прагматичного повороту аналітичної філософії між лінгвістичною філософією, лінгвістикою та філософією свідомості.

Методи дослідження. На основі описової методології, систематизації зібраних фактів і понять у роботі розкрито основні аспекти філософії мови; показано, як у ній інтегруються знання про сутність і природу мови, взаємозв'язки останньої з буттям і свідомістю тощо. Культурно-історичний та порівняльний методи сприяли аналізу сучасної лінгвофілософії, можливості інтегрування крізь вектор трансдисциплінарності.

Матеріалом для дослідження курсової роботи стали наукові праці Дж. Серля, Г. П. Грайса, Дж. Ліч, Е. Гофмана, С. Левінсона а також лексичні одиниці, виявлені в результаті проведення вільного асоціативного експерименту.

I. ОНТОЛОГІЧНІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНУ МОВИ

1.1. Мова як засіб філософування і як аналітичний метод

Термін «мовна картина світу», який вперше згаданий в авторському рукописі Л. Вітгенштейна і був потрактований автором як втілене в мові світорозуміння певного народу, до кінця минулого століття вже активно закріпився у працях різноманітних лінгвістичних шкіл [11]. Наразі відсутнє уніфіковане визначення даного поняття, відтак, можна говорити лише про етап становлення та формування його обсягу, змістовної бази та можливості застосування у сфері сучасних гуманітарних наук.

Поява перших картин світу збігається за часом із завершенням еволюційного етапу і сягає корінням міфологічної свідомості архаїчного суспільства, у якому формувалася первинна модель світорозуміння. Аж до кінця XIX ст., ознаменованого періодом розквіту природничо-наукового знання та натурфілософських теорій, робилися спроби опанування картиною світу крізь призму філософських досліджень. Проте феномен картини світу у сучасному його розумінні став предметом пильної уваги мовознавців лише протягом останніх десятиліть [14, с. 13].

Згодом це поняття стало предметом досліджень з культурології та лінгвістичної семіотики. Особливість концептуалізації світового простору з погляду мови полягає у характерному лінгвоорієнтованому розчленуванні навколишньої дійсності, функційність якого продиктована різницею у сприйнятті світу представниками різних народів. Як відомо, методика відокремлення значень, як і методика сприйняття та усвідомлення світових процесів, мають у різних мовах суттєві відмінності. Кожен народ сприймає навколишню реальність через призму власної мови, що зрештою формує його «мовну свідомість».

Ідеї В. Гумбольдта набули розвитку в американській школі лінгвістики, зокрема в теорії лінгвістичної відносності, сформульованій у 30-ті рр.

минулого століття видатними американськими науковцями Е. Сепіром і Б. Ворфом. Її суть зводилася до того, що представники різних мовних спільнот по-різному сприймають навколишню дійсність. Світ постає перед людиною таким, яким вона бачить його крізь призму рідної мови. Саме мова формує свідомість і тип мислення людини, те, яким чином вона сприймає і пізнає навколишню дійсність. Явища природи не сприймаються людиною природним чином, а диктуються мовною системою [13, с. 7].

Не можна не відзначити, що численні лінгвістичні дослідження доводять незаперечний вплив рідної мови на процес пізнання світу її носіями. Проте автори теорії лінгвістичної відносності суттєво завищили першорядну роль мови у механізмі пізнання та освоєння світу.

В арсеналі будь-якого носія мови, крім вербальних, наявні й невербальні засоби концептуалізації навколишнього світу. Однак відмінність між ними полягає в тому, що наукова картина світу базується на наукових знаннях, тоді як мовна картина світу спирається на знання носіїв будь-якої мови. Отже, можна говорити про два типи свідомості – наукову і мовну.

Мовні картини світу перевершують наукові з погляду змісту, оскільки є давнішими, також вони відбивають сприйняття світу очима безлічі людей, тобто є поліцентричними. Наукові картини світу, навпаки, молодші, менш інформативні та моноцентричні [30, р. 81].

Сучасна лінгвістика бере за основу вивчення механізмів і специфічних характеристик концептуалізації світу за допомогою мови; проводяться дослідження засад концептуалізації світу представниками різних мовних груп. У межах семантичної науки наведено порівняльний опис семантичних полів, а також елементів мовних картин світу у різних мовах [15, с. 37].

Сучасні лінгвістичні дослідження спрямовані як на вивчення цілісної мовної картини світу, так і на вивчення властивих окремо взятій мові специфічних концептів, насамперед системотвірних моделей у мовній та культурній свідомості індивіда (різне сприйняття кольорів, символіки, жестів тощо у різних культурах) [15, с. 38].

1.2. Лінгвістичний поворот у філософії XX ст.

Нині вивчення мовної картини світу становить один із найбільш актуальних напрямів лінгвістичних досліджень. Цей термін позначає уявлення людини про навколишній реальний простір, мовну систематизацію навколишніх предметів і явищ, мовну реалізацію світового інформаційного простору.

Мовна концептуалізація світу є результатом пізнавального процесу сприйняття представником будь-якої мовної спільноти об'єктивного світу речей. Дослідники виходять із положення про те, що весь комплекс уявлень людини про навколишній світ, виражений через значення слів і словосполучень мови, носієм якої вона є, утворює цілісну модель світосприйняття та світовідчуття, що нав'язується всім носіям даної мови, оскільки певні уявлення, що є невід'ємними елементами картини світу, зафіксовані у значеннях певних слів, носять неочевидний характер. Таким чином, носій мови, що використовує слова та висловлювання з неявним змістом, мимоволі переймає закладене в них світорозуміння, тоді як використання слів і виразів, що містять категоричні твердження, здатне сформулювати у різних носіїв мови різні погляди на описувані предмети або явища, які згодом формують так звану мовну картину світу [11, с. 175].

Не викликає сумніву той факт, що поняття картини світу має особливе значення для сучасної лінгвістичної науки, проте наразі не має чіткого визначення, внаслідок чого вельми вільно трактується фахівцями різних наукових дисциплін, що, у свою чергу, перешкоджає виробленню узгодженого підходу до опису картини світу з погляду різних наукових напрямів. У найзагальнішому вигляді під картиною світу прийнято розуміти структурований комплекс знань про навколишній світовий простір, породжений суспільною чи груповою свідомістю [15, с. 38].

Якщо в основі когнітивної картини світу лежить безліч концептів, що утворюють концептосферу носіїв однієї й тієї ж мови, то мовна картина світу ґрунтується на мовних знаках, що становлять мовний семантичний простір.

Особливість мовної картини світу, опосередкованої мовними знаками, полягає в тому, що вона, на відміну від когнітивної картини світу, безпосередньо не впливає на розумову і пізнавальну діяльність людини, проте служить засобом вираження концептуального світу людини. Слід також зазначити, що мовна картина світу не бере прямої участі в членуванні навколишньої дійсності, а лише описує мовними засобами поділ світу, що здійснюється насправді на базі концептів, тобто завдяки первинній когнітивній картині світу [15, с. 39].

Отже, мовна картина світу є вторинною щодо первинної когнітивної картини світу, виступаючи в ролі вербального засобу вираження концептуальних полів людської свідомості.

1.3. Формування питання про співвідношення мова – світ – свідомість

У лінгвістичних теоріях термін асоціація трактується як зв'язок між психічними явищами, при якому актуалізація (сприйняття, уявлення) одного з них спричиняє появу іншого. Систем перетинів парадигматичних і синтагматичних зв'язків слова має своє асоціативне поле, що складається з ядра та периферії. В асоціативних зв'язках слів відображені їх комунікативні та смислові параметри, що мають лінгвістичні та екстралінгвістичні особливості. Сукупність асоціативних полів різних слів утворює асоціативно-семантичну мережу тексту [23, с. 137].

У психолінгвістиці асоціації поділяються на парадигматичні – реакції, «що мають словесно-стимульний семантичний зв'язок», і синтагматичні – реакції, які мають зі словом-стимулом синтаксичний зв'язок. Такі асоціації «переважають у дітей та в осіб із розумовим недорозвиненням чи мнестико-інтелектуальним відставанням» [23, с. 69].

Асоціативний експеримент як метод вивчення мовної свідомості людини виявляє індивідуальний зміст кожного концепту, за яким стоїть певний денотат. За отриманими в ході експерименту реакціями на слова-

стимули можна судити про наявні семантичні зв'язки слів у свідомості індивіда, його настанови, приховані бажання, психологічні особливості, а також особливості формування концептуальної системи. Отримані асоціації показують загальні риси та особливості змісту концепту у різних членів мовного колективу, що забезпечує їх взаєморозуміння.

Якщо розглядати асоціативну діяльність з погляду різних модальностей (зорової, слухової, тактильної), то переважно зустрічаються асоціати, що належать до зорової модальності. Саме тому можна припустити, що для формування концепту дуже важливим є зорове сприйняття вираженого ним об'єкта.

Ще одна особливість сприйняття об'єкта при формуванні концепту – розкладання об'єкта на його складові. Таке розкладання об'єкта на частини у процесі асоціації свідчить про наявність у свідомості аналізу людини як функції мислення.

Отже, асоціацію можна пов'язати не просто з сприйняттям, але з перцепцією, тобто усвідомленим сприйняттям. На основі отриманих реакцій можна побудувати як загальну семантичну, взаємозалежну систему концептів, так і індивідуальні системи окремо.

Асоціація – не просто ментальний образ, який співвідноситься з образом реальним, це певний імпульс, який запускає ланцюжок когнітивних процесів. Асоціативний процес активує спогади відчуттів (зорових, слухових, тактильних, рухових) та уяву з опорою на минулий досвід, який найяскравіше закарбувався у пам'яті індивіда [24, с. 280].

Сказане чи сприйняте слово активує у свідомості цілий набір образів і понять, які створюють асоціативне поле концепту. До структури концепту входять слова, як пов'язані з ним не лише семантично, як прийнято вважати, але й іноді дуже далекі за змістом.

Сукупність асоціативних полів концептів утворює асоціативно-семантичний зв'язок між ними, формуючи картину світу в індивідуальній свідомості. Асоціати як лексичні одиниці є точками асоціативного переходу

від одного концепту до іншого. В індивідуальній картині світу функціонують тисячі концептів, з'єднаних між собою асоціативними зв'язками, які утворюють мережу концептів, твірних для картини світу людини та витворюваних нею словесно-логічних міркувань [24, с. 281].

У процесі асоціативного уявлення відбувається одночасна робота таких когнітивних функцій, як уява, пам'ять, сприйняття та розуміння мови, а також розумових процесів категоризації, індивідуалізації та конкретизації концепту. Саме ці процеси становлять механізм когнітивно-мовної діяльності для формування концептуальної картини світу.

Отримані асоціативні реакції дозволяють судити про те, яка ознака ідентифікованого первинного слова виявилася для мовця найбільш актуальною та стала підставою для включення цього слова до тієї чи іншої системи зв'язків, яка виявляється при зіставленні первинного слова із отриманою на нього реакцією. Асоціації дають змогу зазирнути до світу емоцій та уявлень, пов'язаних із ними, та простежити, як емоції репрезентуються у свідомості людини, як вони співвідносяться із культурною специфікою її світосприйняття.

Асоціативні зв'язки між словами мотивовані особливостями культури, до якої належить носій мови. Вони відображають соціальне буття людини: її професію, місце проживання, вік, соціальне походження тощо.

Асоціативний матеріал створює основу для міжкультурних та міждисциплінарних досліджень, допомагаючи виявити як загальнолюдські характеристики вільних асоціацій, так і ту неповторність, яку їм надає та чи інша культура [5, с. 80].

Асоціативне поле, як сукупність асоціацій на вихідний стимул, є індивідуальним для кожного індивіда і сприймається як сукупність асоціатів до слова-стимулу. Асоціативне поле в кожній людині є індивідуальним і за складом найменувань, і за силою зв'язків між ними [19, с. 116].

Аналізуючи асоціативне поле, сформоване кожним індивідом, можна будувати висновки про зміст кожної індивідуальної свідомості. Якщо

асоціативне поле є відображенням мовної свідомості носія мови, воно може безпосередньо вказувати на форму і способи зберігання образів мовної свідомості [10, с. 43].

Дослідники по-різному розглядають поняття асоціативного потенціалу слова [2, с. 64; 9, с. 52]. Існує вузьке та широке розуміння асоціативного потенціалу слова. Вузьке трактування асоціативного потенціалу слова пов'язане з його ототожненням із тими асоціативними ознаками (несуттєвими, незрозумілими компонентами змістовної структури слова, емоційними чи смисловими асоціаціями [1, с. 18]), які закріплені в особливій зоні лексичного значення (в його лексичному тлі). Широке розуміння асоціативного потенціалу слова пов'язане з описом сукупної «асоціативної валентності знака, що допускає системне (позаконтекстуальне) та мовленнєве варіювання його плану вираження та плану змісту, різну інтерпретацію. Асоціативна валентність знака постає ознакою сукупності його асоціативних зв'язків» [2, с. 65].

Асоціації становлять основу життєдіяльності людини, відтак, їх вивчення є дуже актуальним і важливим. Асоціації – це зв'язок між об'єктами чи явищами, заснований на особистому, суб'єктивному досвіді [21, с. 410]. Цей досвід може збігатися з досвідом тієї культури, до якої належить людина. Як феномен асоціативний зв'язок визначений саме культурою в усьому її різноманітті – всіма знаннями, досвідом, у тому числі чуттєвим досвідом.

1.4. Висновки до першого розділу

Нині вивчення мовної картини світу становить один із найбільш актуальних напрямів лінгвістичних досліджень. Цей термін позначає уявлення людини про навколишній реальний простір, мовну систематизацію навколишніх предметів і явищ, мовну реалізацію світового інформаційного простору.

Мовна концептуалізація світу є результатом пізнавального процесу сприйняття представником будь-якої мовної спільноти об'єктивного світу

речей. Дослідники виходять із положення про те, що весь комплекс уявлень людини про навколишній світ, виражений через значення слів і словосполучень мови, носієм якої вона є, утворює цілісну модель світосприйняття та світовідчуття, що нав'язується всім носіям даної мови, оскільки певні уявлення, що є невід'ємними елементами картини світу, зафіксовані у значеннях певних слів, носять неочевидний характер. Таким чином, носій мови, що використовує слова та висловлювання з неявним змістом, мимоволі переймає закладене в них світорозуміння, тоді як використання слів і виразів, що містять категоричні твердження, здатне сформулювати у різних носіїв мови різні погляди на описувані предмети або явища, які згодом формують так звану мовну картину світу.

II. ПРАГМАТИЧНИЙ ПОВОРОТ У АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ: ДО ПРОБЛЕМИ ІСТИНИ, ЗНАЧЕННЯ, СЕНСУ

2.1. Прагматичний зміст лінгвістичного повороту: від структури до дії

Аналіз спеціальної літератури засвідчує, що сучасна лінгвістична прагматика постає як сфера знань з нечітко окресленим проблемним полем, невизначеною оперативною дослідницькою одиницею, несформованими методами, методиками і прийомами аналізу і неопрацьованою метамовою опису своїх об'єктів. Як зазначає, наприклад, Л. П. Рижова, «прагматика ще не стала наукою справді впорядкованою і, тим більше, достатньо описаною. Ще не досягнуто взаєморозуміння між дослідниками стосовно її меж, гіпотез і навіть термінології. Ведуться дискусії про те, чи є прагматика наукою внутрішньо цілісною, єдиною, чи існує декілька прагматик, що являють собою різні наукові дисципліни з різними методами дослідження мовної дійсності» [36, с. 4].

Зокрема, дослідники говорять про існування соціопрагматики, яка вивчає соціальні й культурні умови використання мовних засобів для виконання певних функцій, контрастивної прагматики, яка досліджує вияви прагматичного чинника, насамперед функції і побудову мовленнєвих актів, у різних мовах, міжкультурної прагматики, предметом дослідження якої є подібність, відмінність і варіативність у вираженні прагматичних значень у різних культурах в їх зумовленості культурними цінностями й уявленнями, інтермовної прагматики, що вивчає особливості формування прагматичної компетенції в процесі вивчення іноземної мови, історичної прагматики, яка досліджує мовні явища в межах мовленнєвого акту (тексту, дискурсу, мовленнєвого жанру) з позицій виявлення намірів адресанта в діячоронії та деякі інші різновиди прагматичного підходу до мови. У концепціях інших дослідників згадані напрями прагматики розглядаються як складники саме лінгвістичної прагматики.

Відтак, як зазначає Ф. Бацевич, на кожному з етапів розвитку науки про мову необхідно проводити «ревізію», «інвентаризацію», «переоблік» її окремих напрямів, підходів, категорій, одиниць, методів і методик тощо з позицій її цілісності й відповідності сучасним провідним науковим парадигмам [3, с. 83]. Це передусім стосується нових напрямів досліджень, лінгвістичної прагматики зокрема.

Нині в лінгвістичній прагматиці сформувалося кілька потужних напрямів досліджень. Один із них пов'язаний з теорією мовленнєвих актів Дж. Остіна та його послідовників (Дж. Серля, Д. Вандервекена, Дж. Вершуерена, Д. Вундерліха, Т. ван Дейка, О. В. Падучевої, І. П. Сусова та ін.). Другий напрям ґрунтується на теорії правил і конвенцій мовленнєвого спілкування (Г. П. Грайс, Дж. Ліч, Е. Гофман та ін.). У межах третього напрямку розглядаються проблеми, пов'язані з характером знань та інтерпретаційних потреб комунікантів (М. Макаров, І. Кобозєва та ін.). Цей напрям безпосередньо взаємодіє з когнітивною лінгвістикою, психолінгвістикою та іншими розділами сучасної науки про мову [30].

Найважливішими напрямками дослідження лінгвістичної прагматики слід уважати сфери, пов'язані з суб'єктом мовлення (іллокутивні сили, мовленнєві тактики, правила ведення діалогу, різні настанови, референцію мовця, прагматичні пресупозиції, емпатію тощо), адресатом мовлення (правила виведення непрямих смислів, перлокутивні ефекти, типи мовленнєвого реагування тощо), пов'язані зі стосунками між учасниками спілкування (форми мовленнєвого спілкування, соціально-етикетний бік мовлення та ін.), а також пов'язані з ситуацією спілкування (інтерпретація дейкгічних знаків, вплив мовленнєвої ситуації на тематику спілкування тощо).

Отже, можна твердити, що дослідне поле сучасної лінгвістичної прагматики (принаймні з кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст.) включає в себе всі ті умови, за яких людина використовує мовні засоби у спілкуванні. Це передусім умови адекватного добору й використання одиниць і категорій мови

з урахуванням усіх конститутивних чинників з метою досягнення найефективнішого впливу на партнера (аудиторію, читачів) по комунікації.

2.2. Теорія мовленнєвих актів як практичне застосування філософського аналізу мови

Важливою частиною лінгвістичної прагматики є теорія мовленнєвих актів, що виникла в річищі аналітичної філософії ХХ ст. Вихідні ідеї цієї філософської традиції, яка об'єднує кілька напрямків – логічний позитивізм, теорію мовленнєвих актів, філософію лінгвістичного аналізу – сформулював Г. Фреге, а згодом вони були розвинені Б. Расселом і Дж.Е. Муром. Г. Фреге, Б. Рассел, Л. Вітгенштейн у ранніх своїх роботах, вбачаючи в структурі мови безпосередній зв'язок зі структурою навколишнього світу, бачать в ній «проектне зображення реальності» [2]. У це зображення включені «прості символи», основну функцію яких можна звести до референції – вказівки на об'єкт.

У теорії мовленнєвих актів традиційно за мінімальну одиницю комунікації приймається не речення або висловлювання, а мовленнєвий акт, який постає як багаторівневе утворення. Об'єктом дослідження у теорії мовленнєвих актів є акт мовлення, що складається в проголошенні мовцем речення в ситуації безпосереднього спілкування з адресатом. Суб'єкт мовленнєвої діяльності розуміється як абстрактний індивід, який є носієм низки характеристик, психологічних (намір, знання, думка, емоційний стан, воля) і соціальних (статус щодо слухача, функція в рамках певного соціального інституту).

Розвиток теорії мовних актів переважно пов'язується з іменами британських і американських вчених. Прийнято вважати, що поняття перформативності було відкрито Дж. Остіном, який докладно описав дане явище і проаналізував типи мовленнєвих актів. Однак фактично одночасно з британськими вченими вивченням лінгвістичної прагматики займалися й німецькі науковці. Мовленнєві дії вивчав Е. Кошмідер, цю роботу продовжили

Д. Вундерліх, Г. Харрас, М. Шекер і ін. Більш того, деякі дослідники дотримуються думки, що саме Е. Кошмідер першим відкрив явище перформативності, визначивши його як «коінциденцію» [4].

Е. Кошмідер наводить такі характеристики коінциденції:

- 1) збіг дії і виголошення висловлювання;
- 2) вживання висловлювань тільки з дієсловами першої особи;
- 3) увага до тонких відтінків значення доконаного й недоконаного виду дієслова у висловлюванні;
- 4) тлумачення коінциденції у зв'язку зі співвіднесенням понять «того, що міститься в думці» і «позначуваного» [4].

Е. Кошмідер будує концептуальну систему, яка складається з «того, що міститься в думці» (I – *intentum*), «позначуваного» (D – *designatum*, *Bezeichnetes*) і «позначального» (S – *signum*, *Bezeichnendes*). «Те, що міститься в думці» і «позначуване» належать до плану змісту. «Позначальне» (*Designatum*) – це зміст мовного знака в граматичній системі окремої мови.

Intentum трактується Кошмідером як міжмовний семантичний інваріант понять «справжнє», «множинність», «натхненність» і ін. *Intentum* походить від мовця як його намір повідомити певну думку і здійснити мовленнєву дію.

Суттєвою є локалізованість *Intentum* в часі й просторі, на зразок координат «я – тут – зараз». *Intentum* може бути і нелокалізованим в часі та просторі.

Взагалі область «того, що міститься в думці» має величезну кількість можливих інтерпретацій і володіє трьома властивостями:

- 1) назва;
- 2) «включення під час» і спрямовальна співвіднесенність із теперішнім, минулим або майбутнім;
- 3) «досягнення мети» L (*Leistung*) у вираженні повідомлення, питання, наказу, заборони і т.ін.

Називання і досягнення мети при вираженні питання, повідомлення, наказу, заборони і т.п. мають безпосереднє відношення до перформативності

й мовленнєвого акту, в яких вони відповідають локуції та ілокуції, перш за все, іллокутивній меті висловлювання. Таким чином, Е. Кошмідер не тільки виділив особливе перформативне вживання дієслів, а й описав аспектологічні й часові контексти зазначеного вживання, тому можна сміливо сказати, що його концепція створила передумови для виникнення теорії мовленнєвих актів.

Великий внесок у розвиток теорії мовленнєвих актів здійснив Дж. Остін, який поставив під сумнів тезу про те, що речення може або описувати стан речей, або стверджувати щось про якийсь факт [32, с. 72], а також судження про істинність / хибність речення. Він виділяє ряд дієслів, які в формі 1-ї особи однини активної дійсної конструкції «нічого не описують» і «нічого не повідомляють», а також не відповідають критеріям істинності чи хибності: «вживання цих речень є частиною вчинків або дій, які в звичайних випадках не описуються як розмову про що-небудь»: прикладами подібних вживань можуть служити речення «оголошую війну» і «заповідаю наручний годинник своєму братові». Поняття істинності / хибності речення Остін замінює поняттям успішності / неуспішності: так, якщо в результаті мовленнєвого акту «оголошую війну» війна справді почалася, мовленнєвий акт можна вважати успішним [32, с. 72].

Говорячи про співвідношення понять «речення», «висловлювання», «мовленнєвий акт», відзначимо, що речення не тотожне мовленнєвому акту ані за формою, ані за обсягом: так, мовленнєвий акт може складатися з декількох мовленнєвих висловлювань (наприклад, клятва, молитва) [32, с. 72]. Таким чином, речення являє собою певну структуру, спроможну існувати поза текстом, висловлювання є реченням, що розглядається в тексті, а мовленнєвий акт – висловлюванням, поміщеним у певну комунікативну ситуацію, що супроводжується комунікативним наміром мовця.

Дж. Остін увів також поняття перформативного і констатувального висловлювань: висловлювання, що є виконанням певної дії, має інтенцію, і

дескриптивного висловлювання, яке може бути істинним або хибним [33, с. 268].

В цілому, кількість різних мовленнєвих дій, виділених і аналізованих за допомогою понять теорії мовленнєвих актів, не є надто великою. Іноді за допомогою одного і того ж висловлювання можливе вчинення кількох дій. Подальший розвиток теорії мовленнєвих актів призвело до її включення до структури більш загальних концепцій, таких як лінгвістична прагматика і когнітивна лінгвістика.

Поняття іллокутивної сили висловлювання стало особливим предметом інтересу досліджень, присвячених вивченню функцій і ролі адресата, а поняття наміру й інтенційності – в дослідженнях функцій і ролі мовця, що проводяться в семантиці. Іntenційність протиставляється конвенційності й означає все ті суб'єктивні моменти, які мовець включає до висловлювання. Подальший розвиток понять, відкритих в рамках теорії мовленнєвих актів, дозволяє поглибити аналіз найтонших відтінків мовленнєвих смислів. Їх значення останнім часом зростає в зв'язку зі зростанням ролі мови як знаряддя масової комунікації.

Таким чином, теорія мовленнєвих актів може бути охарактеризована як логіко-філософське за вихідними інтересами і лінгвістичне за результатами вчення про будову елементарної одиниці мовленнєвого спілкування – мовленнєвого акту, що розуміється як актуалізація пропозиції, причому мовленнєве спілкування розглядається як форма прояву переважно міжособистісних відносин [18, с.77].

2.3. Трансформація проблематики прагматичного повороту в інтерсуб'єктивну комунікацію

Людина використовує мову як найважливіший засіб спілкування, переслідуючи різні комунікативні цілі – це може бути повідомлення якоїсь новини, спонукання співрозмовника до певної дії, запит якоїсь інформації, висловлення власних почуттів, оцінка чогось чи когось тощо.

Прагматика є відносно молодого галуззю лінгвістики. Її витoki пов'язані з іменами таких відомих дослідників, як Ч. Пірс, Ч. Морріс. В їх роботах були вперше сформульовані загальні ідеї функціонування знаків і знакових систем, визначені основні поняття семіотики, введено відмінність між синтаксисом, семантикою і прагматикою.

Засновниками прагматики прийнято вважати Ч. Пірса і Ч. Морріса, які розглядають її як науку, що вивчає поведінку знаків у реальних процесах комунікації. Їх ідеї в подальшому були розвинені і доповнені Р. Карнапом. Австрійський дослідник К. Бюлер виділяє прагматику з семантики і вказує на їх взаємозв'язок і відносну самостійність.

Завдяки роботам Л. Вітгенштейна відбувається формування лінгвістичної прагматики як самостійної дисципліни. На основі його концепції розробляються різні напрямки і аспекти лінгвопрагматики, об'єднані настановою на функціонування мови в реальних актах мовлення і ситуаціях спілкування.

Г. Грайс пов'язує прагматику з комунікацією і враховує роль комунікантів [31]. Творці «теорії мовних актів» Дж. Остін і Дж. Серль велику увагу приділяють вивченню мови в вживанні [34]. У роботах С. Левінсона простежується зближення прагматики з семантикою, соціолінгвістикою, психолінгвістикою [33].

Головний принцип прагматизму простежується в теорії знака, створеній фундатором семіотики Ч. Пірсом. На думку Ч. Пірса, знак конститує тричленне відношення, в якому членами постають:

а) знак (в термінології Ч. Пірса репрезентамен), який розуміється як знаковий засіб, тобто певна величина, що має фізичну природу і здатна замінювати що-небудь;

б) вироблений цим знаком інший знак, що локалізується у свідомості інтерпретатора і визначається як інтерпретант першого знака;

в) об'єкт, що уявляється як знак [35].

Ч. Пірс іноді йменував інтерпретант значенням (significance, signification). Звідси впливає головний принцип філософії прагматизму: значення має розглядатися крізь призму потенційних наслідків, практичних результатів з точки зору вибору дій, що ведуть до успіху і отримання користі. Інтерпретант концентрує в собі ті моменти, які намагалася осмислити філософія прагматизму.

Ідеї Ч. Пірса розвинув американський дослідник, творець оригінальної семіотичної теорії Ч. Морріс, який і ввів у вживання сам термін «прагматика».

Теорія знака у Ч. Морріса представлена трьома компонентами:

- 1) семантикою, тобто відношенням знаків до об'єктів;
- 2) синтактикою, тобто відношеннями між знаками;
- 3) прагматикою, тобто відношеннями між знаками й мовцем [35].

Прагматика, таким чином, вивчає поведінку знаків у реальних процесах комунікації.

Р. Карнап трансформував теорію знака Ч. Морріса. Різниця їх концепцій полягає в наступному: у Ч. Морріса всі три виміри – синтактика, семантика і прагматика – до певної міри рівноправні, в той час як у Р. Карнапа семантика постає як окремий аспект прагматики, і при цьому узгоджується з характером значень знаків природної людської мови в контексті їх вживання.

Синтактика вичленовується з семантики і скоріше відображає властивості т. званих формалізованих мов, які будуються на основі логічного обчислення та приписаної йому семантичної інтерпретації. Будучи позбавленою семантичних правил, формалізована мова стає обчислюваною, тобто чисто синтаксичною, неінтерпретованою системою. І, навпаки, додавання до обчислення правил інтерпретації робить її семантичною системою.

Таким чином, перетворення Ч. Морріса пов'язані з його прагненням виявити і описати відношення між семантикою, синтактикою і прагматикою. Причому найбільш широким поняттям постає прагматика, в межах якої виокремлюються семантика і синтактика, відношення між якими також

будуються на включенні більш широкого поняття семантики, що включає синтактику [29].

Ще одним мовознавцем, що зіграв значну роль у формуванні прагматичних ідей в лінгвістиці, є австрійський дослідник К. Бюлер.

Мова, за К. Бюлером, у процесі функціонування пов'язує відправника знака, одержувача знака і область предметів і ситуацій (положень справ). Вона виконує три функції.

По-перше, знак як символ поєднаний із предметами й ситуаціями. Зазначену функцію К. Бюлер називає репрезентацією (представленням). По-друге, висловлюючи внутрішній стан відправника, знак виступає як симптом. Спочатку ця функція іменувалася висловленням, пізніше за нею було закріплено назву «експресія» (вираз).

По-третє, будучи зверненням до слухача, керуючи його зовнішньою поведінкою або внутрішнім станом, знак виступає як сигнал. Ця функція спочатку називалася спонуканням, потім за нею закріпився термін «апеляція» (звернення). Одна з функцій може домінувати, проте це не означає повного притлумлення двох інших.

Можна вважати, що репрезентативна функція знаходиться у підпорядкуванні семантики. Що стосується експресивної та апелятивної функцій, вони переважно розглядаються прагматикою. Таким чином, у роботах К. Бюлера спостерігається виділення семантики з прагматики, і розгляд їх як взаємодієвих, але самостійних за своїми функціями явищ.

Друга хвиля мовознавчих досліджень прагматики припала на період після Другої світової війни. Формування лінгвістичної прагматики спиралося в значній мірі на філософські ідеї Л. Вітгенштейна. Саме його роботи багато в чому сприяли трансформації прагматики як частини загальної семіотичної теорії в самостійну область досліджень, поклали початок появі цілої низки сучасних робіт із прагматики.

Основну тезу принципів Л. Вітгенштейна можна сформулювати таким чином: сутність соціальної діяльності, так само як і мови, полягає в дотриманні

правил. Останні мають конститутивне значення для діяльності, оскільки щось може бути ідентифіковане як дія тільки на основі певних правил [10, с. 402].

Разом із тим Л. Вітгенштейн прийшов до тлумачення мовного значення як вживання. Значення як вживання належить не стільки мові, скільки суб'єкту, наділеному мовою та здатному нею оперувати.

На основі філософської концепції Л. Вітгенштейна та його ідей стосовно вживання мови, соціального контексту, позамовних ситуацій науковці стали розробляти і розвивати різні напрямки і аспекти лінгвопрагматики, об'єднані настановою на функціонування мови в реальних актах мовлення і ситуаціях спілкування. Г. Грайс слідом за Л. Вітгенштейном продовжує вивчення мовного значення. Теорія, яку він розробив, отримала назву «теорія прагматичного значення» [31].

Г. Грайс дійшов висновку, що спілкування підпорядковується досить суворим законам і при цьому воно є певним чином упорядкованим. Зокрема, говоріння є одним із видів цілеспрямованої й раціональної поведінки. Відтак, саме в тому, як протікає спілкування, як реалізуються або ж ігноруються соціальні приписи, виявляються ключі до інтерпретації смислів висловлювань, особливо неявних, чи не виражених буквально.

Г. Грайсом постулюється принцип кооперації, що організує спілкування й використовується учасниками діалогу. Його дотримання є обов'язковим для всіх комунікантів, якщо для них метою спілкування є максимально ефективна передача інформації. Він формулюється так: «Твій внесок на даному етапі діалогу має бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета (напрямок) цього діалогу» [31]. В результаті ідеї Г. Грайса дозволили значно тісніше пов'язати прагматику з комунікацією, врахувавши роль співрозмовників.

У 1960-1970-х рр. представники Оксфордської школи Дж. Остін і Дж. Серль звернулися до вивчення природної мови. В результаті в центрі уваги лінгвістичних досліджень опинилася людина зі своїми особливостями і цілями, які вона прагне реалізувати в процесі комунікації.

Теорія, яка була розроблена Дж. Остіном і Дж. Серлем, отримала назву «теорія мовних актів». Складовими компонентами мовного акту, за Дж. Остіном, є локутивний акт (акт проголошення чого-небудь), іллокутивний акт (акт, який ми здійснюємо при проголошенні чого-небудь) і перлокутивний акт (здійснення певних дій, навмисних або ненавмисних, за допомогою цього висловлювання) [32]. Дж. Серль виділяє в якості окремого типу мовного акту експресивний, іллокутивна мета якого полягає в тому, щоб «виразити психологічний стан, зумовлений щирістю висловлення щодо стану речей, визначеного в рамках пропозиційного змісту» [19].

В цілому, на наш погляд, викладені вище теорії, що розвивають ті чи інші аспекти лінгвопрагматики, можуть бути визначені як вивчення мови через її вживання [19].

Проблема статусу прагматики і дисциплін, пов'язаних з нею, отримала висвітлення в роботах С.К. Левінсона. Він також характеризує предмет прагматики в традиційному для англо-американської лінгвістичної думки плані, а саме як вивчення мовного узусу (language usage). Відзначивши неповноту цього визначення, він критично аналізує одну за одною дефініції, які стосуються різних можливих основних дослідницьких об'єктів прагматики [33].

В кінцевому підсумку, увагу С. Левінсона звернуто на контекстно обумовлені, дискурсивні, прагматичні значення використаних у комунікації мовних об'єктів. Тим самим прагматика зближується з семантикою і соціолінгвістикою, частково з психолінгвістикою, але не зливається з ними. Вона повинна розглядатися як лінгвістична дисципліна в межах інтегрованої теорії мови [33].

Дж.Н. Ліч так само, як і Л. Вітгенштейн, включає прагматику до складу лінгвістики. Вона, на його думку, вивчає висловлювання, які отримують значення в ситуаціях. Найбільш сильний вплив на формування прагматичного підходу він визнає за трактуванням значення в термінах іллокутивної сили у Дж.Л. Остіна і Дж.Р. Серля і в термінах розмовної імплікатури у Г.П. Грайса.

Мова як комунікативна система включає в себе мову як формальну систему (граматику в найширшому сенсі слова) і комплементарну по відношенню до неї прагматику. На відміну від граматики, прагматика є аксіологічною (goal-directed) й оцінною (evaluative). Разом із тим Дж. Ліч вважає правомірним і необхідним зближення між граматикою і риторикою. Свою «формально-функційну парадигму» Дж. Ліч будує у формі набору постулатів, які фіксують відмінності між формальною й функціональною складовими.

Теорія значення (і фактично всієї мови) є, на думку Дж. Ліча, який тут іде за Дж.Л. Остіном і Дж.Р. Серлем, частиною теорії діяльності. Тому значення визначається в термінах опису того, що мовці як творці мовних актів виробляють по відношенню до реципієнтів.

Торкаючись питання про взаємовідносини семантики і прагматики, Дж. Ліч займає позицію «комплементаризму». У загальній прагматиці він розрізняє прагмалінгвістику, ближчу до граматики, і соціопрагматику, ближчу до соціології.

Отже, нами було розглянуто провідні теорії, що сформували сучасне лінгвістичне бачення прагматики. Основна специфіка даної дисципліни полягає в тому, що в центрі її уваги постає динамічне начало, а саме комунікативна діяльність, здійснювана людиною в певних соціальних і міжособистісних умовах, з певними мотивами і цілями, з використанням спеціальних мовних засобів, інвентаризованих і модельованих в їх відносинах один з одним системно-структурною лінгвістикою.

2.4. Висновки до другого розділу

Нами було розглянуто провідні теорії, що сформували сучасне лінгвістичне бачення прагматики. Основна специфіка даної дисципліни полягає в тому, що в центрі її уваги постає динамічне начало, а саме комунікативна діяльність, здійснювана людиною в певних соціальних і міжособистісних умовах, з певними мотивами і цілями, з використанням

спеціальних мовних засобів, інвентаризованих і модельованих в їх відносинах один з одним системно-структурною лінгвістикою.

Прагматика є відносно молодою галуззю лінгвістики. Її витоки пов'язані з іменами таких відомих дослідників, як Ч. Пірс, Ч. Морріс. В їх роботах були вперше сформульовані загальні ідеї функціонування знаків і знакових систем, визначені основні поняття семіотики, введено відмінність між синтаксисом, семантикою і прагматикою.

Засновниками прагматики прийнято вважати Ч. Пірса і Ч. Морріса, які розглядають її як науку, що вивчає поведінку знаків у реальних процесах комунікації. Їх ідеї в подальшому були розвинені і доповнені Р. Карнапом. Австрійський дослідник К. Бюлер виділяє прагматику з семантики і вказує на їх взаємозв'язок і відносну самостійність.

Завдяки роботам Л. Вітгенштейна відбувається формування лінгвістичної прагматики як самостійної дисципліни. На основі його концепції розробляються різні напрямки і аспекти лінгвопрагматики, об'єднані настановою на функціонування мови в реальних актах мовлення і ситуаціях спілкування.

III. ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

3.1. Опис експерименту

Дослідження із метою виявлення асоціативного гала лексем «війна» і «мир» проводилося із 07.03.2023 до 13.03.2023 року в режимі онлайн за допомогою сервісу «Google Форми». Було використано вільний асоціативний експеримент.

Асоціативний експеримент допомагає виявити принципи організації внутрішнього лексикону, встановити ті ознаки слів і зв'язки між словами, якими оперує носій мови під час ідентифікації сприйнятого мовлення та під час пошуку слів у процесі комунікації.

Він дає змогу максимально об'єктивно виявити не основні, безпосередньо нерелевантні для узагальнення семантичні зв'язки слова-стимулу. Матеріали асоціативного експерименту дають уявлення про навколишній світ та оцінку його людиною. Вони одночасно відтворюють універсальні когнітивні структури (знання), які стоять за мовними значеннями, та індивідуальні риси респондентів, зміст їх особистісних сенсів. Результати асоціативного експерименту дають змогу виділити семантичні компоненти досліджуваних мовних одиниць.

Вільний асоціативний експеримент як метод дослідження дає змогу виявити асоціативне значення слова як індивідуального феномену: від значення окремого слова через визнання складної взаємодії мовних та енциклопедичних знань до розуміння того, що для людини значення слова є засобом виходу до особистісно пережитої індивідуальної картини світу в усьому різноманітті її сутностей, якостей, зв'язків та відношень, емоційно-оцінних нюансів.

Суть вільного асоціативного експерименту полягає в тому, що учасникам дослідження дають слово-стимул (у нашому випадку – «війна» та «мир») і пропонують відреагувати на це слово першим словом або

словосполученням, яке спало на думку. Слово-реакція й буде тією самою лексемою, яка пов'язана зі словом-стимулом.

Участь у дослідженні взяли 80 осіб, що на момент його проходження проживали в Україні. Розглянемо структуру групи досліджуваних.

За віковим показником межі групи досліджуваних були означені підлітковим та похилим віком, де наймолодший учасник мав 14 років, а найстарший – 78 років. Для зіставлення нами було виділено декілька вікових періодів, переживання яких було характерним для представників групи дослідження.

В якості першого вікового періоду було виділено підлітковий та юнацький вік. До нього були зараховані ті учасники дослідження, що на момент участі в ньому мали вік від 14 до 18 років. За підсумками здійснених підрахунків до числа представників зазначеного вікового періоду було зараховано 8 осіб (10% від загальної кількості осіб, що взяли участь у дослідженні). В якості другого періоду було виділено ранню дорослість. До нього були віднесені ті учасники дослідження, що на момент участі в ньому мали вік від 19 до 35 років. За підсумками здійснених підрахунків до числа представників зазначеного вікового періоду було зараховано 45 осіб (56% від загальної кількості осіб, що взяли участь у дослідженні).

Третім віковим періодом була визначена середня дорослість. До цієї підгрупи потрапляли учасники, які на момент проведення дослідження мали вік від 36 до 60 років. За підсумками здійснених підрахунків до числа представників зазначеного вікового періоду було зараховано 18 осіб (23% від загальної кількості осіб, що взяли участь у дослідженні). Четвертий віковий період був представлений пізньою дорослістю – до нього було зараховано учасників, старших за 60 років. За підсумками здійснених підрахунків до числа представників зазначеного вікового періоду було зараховано 9 осіб (11% від загальної кількості осіб, що взяли участь у дослідженні).

Отже, за віковим співвідношенням учасників дослідження було відзначено домінування осіб раннього (56% від загальної кількості) та середнього (23% від загальної кількості) дорослого віку.

Наступним показником, у відповідності до якого здійснювалося дослідження, було визначено гендерний. З-поміж учасників дослідження було виділено три провідні категорії, що дозволяли встановити співвіднесення між реципієнтом та його гендерною ідентифікацією.

1) Чоловік. Із цією категорією в ході дослідження ідентифікували себе 17 осіб (21% від загальної кількості учасників дослідження).

2) Жінка. Із цією категорією в ході дослідження ідентифікувала себе 61 особа (76% від загальної кількості учасників дослідження).

3) Гендер-квір. Із цією категорією в ході дослідження ідентифікували себе 2 особи (3% від загальної кількості учасників дослідження).

Отже, за гендерним співвідношенням учасників дослідження було відзначено абсолютне домінування серед них жінок (76% від загальної кількості).

Наступним показником, у відповідності до якого здійснювалося дослідження, було визначено сімейний стан. З-поміж учасників дослідження було виділено три провідні категорії, що дозволяли встановити співвіднесення між реципієнтом та його поточним сімейним статусом:

1) Одружений / заміжня. Із цією категорією в ході дослідження ідентифікували себе 25 осіб (31% від загальної кількості учасників дослідження);

2) Має партнера / партнерку. Із цією категорією в ході дослідження ідентифікували себе 22 особи (28% від загальної кількості учасників дослідження);

3) Не перебуваю в стосунках. Із цією категорією в ході дослідження ідентифікували себе 33 особи (41% від загальної кількості учасників дослідження).

Отже, за відношенням учасників дослідження до сімейного стану було відзначено перевагу серед них осіб, що не перебувають у стосунках (41% від загальної кількості).

Наступним показником визначено актуальне відношення до зайнятості. З-поміж учасників дослідження було виділено дві провідні категорії, що дозволяли встановити співвіднесення між реципієнтом та його поточною зайнятістю.

1) Працюю. Із цією категорією в ході дослідження ідентифікували себе 52 особи (65% від загальної кількості учасників дослідження).

2) Не працюю. Із цією категорією в ході дослідження ідентифікували себе 28 осіб (35% від загальної кількості учасників дослідження).

Отже, за відношенням учасників дослідження до питання власної зайнятості було відзначено перевагу серед них осіб, що наразі працюють (65% від загальної кількості).

Отже, за підсумками аналізу структури групи учасників дослідження можна виокремити такі закономірності. З-поміж вісімдесяти учасників дослідження переважна більшість – особи молодого та зрілого віку, жінки, що не перебувають у стосунках, а також працюють.

3.2. Проблема мовної картини світу в контексті аналітичної філософії

У дослідженні структури концептів «війна» та «мир» були представлені нами в формі кіл. У центрі кожного кола розміщується основне поняття (ядро), а на периферії – все те, що дістало вираження під впливом традицій, культури та індивідуального досвіду носіїв мови.

В якості ядра ми розглядали дефінітивні значення ключового слова концептів «війна» та «мир». На периферії опинялися індивідуальний досвід респондентів та різноманітні асоціативні зв'язки. Далі периферійний рівень ділився на близький, дальній та крайній. До ближньої периферії належали ті лексеми, частотність яких є нижчою порівняно з ядерними лексемами, проте

вони також демонструють мінімальну стилістичну нейтральність та залежність від контексту.

Порівняно з ядерними лексемами та лексемами ближньої периферії, дальня периферія охоплює лексеми із порівняно невисокою частотністю. Вони можуть бути як багатозначними, так і однозначними.

Крайня периферія містить лексеми, що характеризуються доволі низькою частотністю використання в мові. Ці лексеми стилістично забарвлені та вирізняються емоційною експресивністю. До цієї групи також належать лексеми, які частіше вживаються в переносному значенні або входять до інших лексико-семантичних груп.

Першим розглянуто асоціативне тло поняття «війна». За підсумками вільного асоціативного експерименту було виокремлено такі ключові слова, що асоціюються із цим поняттям в учасників дослідження (таблиця 3.1.):

Таблиця 3.1.

Зіставлення значень ключових слів концепту «війна» за результатами вільного асоціативного експерименту

№	Уніфіковані значення	Сукупний індекс частотності за підсумками вільного асоціативного експерименту
1	смерть	0,97
2	страх	0,89
3	втрата	0,81
4	вторгнення	0,79
5	вбивство	0,87
6	руйнування	0,68
7	ворог	0,72
8	жорстокість	0,74
9	знущання	0,65
10	ненависть	0,76

11	стрес	0,42
12	геноцид	0,39
13	вибухи	0,80
14	постріли	0,48
15	зброя	0,47
16	розлука	0,67
17	злість	0,71
18	вигнання	0,65
19	безпритульність	0,22
20	напад	0,75
21	жах	0,74
22	злість	0,66
23	бідність	0,51
24	терор	0,43
25	ворожнеча	0,31
26	прокляття	0,25
27	згвалтування	0,17
28	голод	0,23
29	спрага	0,21
30	обстріл	0,76
31	бомба	0,43
32	ракета	0,73
33	росіянин	0,76
34	інвалід	0,11
35	труп	0,17
36	похорон	0,14
37	зрада	0,13
38	безнадійність	0,11
39	непотрібність	0,09

40	тортури	0,41
----	---------	------

Отже, за підсумками проведеного вільного асоціативного експерименту було отримано 40 асоціативних словесних реакцій на стимульне слово «війна». Класифікуємо наведені значення за принципом «ядро-периферія».

Ядерними для наведеного концепту за підсумками експерименту стали такі слова: *смерть, страх, убивство*. Наведена трійка слів демонструє значущість сприйняття стимульного слова «війна» респондентами саме крізь призму названих понять. Найвищий індекс частотності стосовно лексики «війна» було продемонстровано асоціатом «смерть», що засвідчує найприроднішу кореляцію цих двох понять.

Розглянемо близьку периферію концепту «війна». Сюди потрапили такі асоціати: *втрата, вибухи, ворог, вторгнення, ненависть, жорстокість, обстріл, напад, жах, ракета*.

Отже, близьку периферію концепту «війна» було сформовано шляхом залучення різноаспектних за своїм значенням одиниць. Так, зокрема, спостерігаємо тут абстрактні асоціати, пов'язані з назвами почуттів: *втрата, ненависть, жорстокість, жах*. У структурі близької периферії аналізованого концепту вони поєднуються із конкретними звуковими та візуальними асоціатами: *вибухи, обстріл, напад, ракета*. Відзначимо також тенденцію в межах близької периферії до прямого називання: *ворог, росіянин*. Особливо слід акцентувати на входженні до близької периферії концепту «війна» останнього слова, що зумовлене, на нашу думку, високою частотністю пережитих учасниками опитування ракетних обстрілів протягом повномасштабного вторгнення РФ на територію України.

Дальню периферію концепту «війна» за підсумками проведеного дослідження склали такі асоціати: *руйнування, знуцання, стрес, геноцид, постріли, зброя, розлука, злість, вигнання, бідність, терор, ворожнеча, прокляття, бомба, тортури*. Як і у випадку із ближньою периферією, тут спостерігаємо поєднання лексики на позначення почуттів (*злість*), соціальних

станів (*бідність, ворожнеча, розлука*), фізичних наслідків та знарядь війни (*зброя, руйнування, бомба, вигнання, тортури*).

Крайня периферія концепту «війна» представлена такими асоціатами: *згвалтування, голод, спрага, інвалід, труп, похорон, зрада, безнадійність, непотрібність, безпритульність*.

Отже, можна відзначити, що для більшості опитаних респондентів стимульне слово «війна» асоціюється насамперед зі смертю, страхом та вбивствами.

3.3. Аналіз в контексті лінгвістичної філософії

Далі було розглянуто асоціативне тло поняття «мир». За підсумками вільного асоціативного експерименту було виокремлено такі ключові слова, що асоціюються із цим поняттям в учасників дослідження (таблиця 3.2.):

Таблиця 3.2.

Зіставлення значень ключових слів концепту «мир» за результатами вільного асоціативного експерименту

№	Уніфіковані значення	Сукупний індекс частотності за підсумками вільного асоціативного експерименту
1	перемога	0,97
2	спокій	0,89
3	повернення додому	0,81
4	життя	0,79
5	добробут	0,87
6	любов	0,68
7	Донбас	0,72
8	Крим	0,74
9	відсутність ворожнечі	0,65
10	море	0,76

11	квіти	0,42
12	дружба	0,39
13	деокупація	0,80
14	честь	0,48
15	сміливість	0,47
16	знищення Росії	0,67
17	радість	0,71
18	сила	0,65
19	взаємоповага	0,22
20	щастя	0,75
21	злагода	0,74
22	впевненість	0,66
23	повага	0,51
24	дитинство	0,43
25	контроль	0,31
26	упорядкованість	0,25
27	порядок	0,17
28	компенсація	0,23
29	вибір	0,21
30	людяність	0,76
31	гідність	0,43
32	порозуміння	0,73
33	єдність	0,76
34	духовність	0,11
35	стійкість	0,17
36	співробітництво	0,14
37	договір	0,13
38	постійність	0,11

39	скасування комендантського часу	0,09
40	відновлення	0,41

Отже, за підсумками проведеного вільного асоціативного експерименту було отримано 40 асоціативних словесних реакцій на стимульне слово «мир». Класифікуємо наведені значення за принципом «ядро-периферія».

Ядерними для наведеного концепту за підсумками експерименту стали такі слова: *перемога, спокій, добробут*. Наведена трійка слів демонструє значущість сприйняття стимульного слова «мир» респондентами саме крізь призму названих понять. Найвищий індекс частотності стосовно лексики «мир» було продемонстровано асоціатом «перемога», що вказує на тісну пов'язаність та певною мірою неподільність зазначених двох понять у свідомості українців.

Розглянемо близьку периферію концепту «мир» за підсумками проведеного вільного асоціативного експерименту. Тут спостерігаємо такі асоціати: *повернення додому, життя, Крим, Донбас, єдність, порозуміння, злагода, щастя, море, деокупація, радість*.

Отже, зауважимо, що близьку периферію концепту «мир» було сформовано шляхом залучення різноаспектних за своїм значенням одиниць. Зокрема, спостерігаємо тут поряд із абстрактними лексемами на позначення почуттів, пов'язаних із миром, на кшталт *щастя, радість, злагода, людяність*, також назви конкретних українських регіонів, які очікують на звільнення з-під російської окупації (*Крим, Донбас*), назву самого процесу, необхідного для досягнення миру (*деокупація*), інших процесів, що неминуче активуються після настання миру (*повернення додому, життя*).

Дальню периферію концепту «мир» за підсумками проведеного дослідження склали такі асоціати: *сила, любов, відсутність ворожнечі, знищення Росії, впевненість, повага, гідність, відновлення*. Як і у випадку із ближньою периферією, тут спостерігаємо поєднання лексики на позначення почуттів (*любов, відсутність ворожнечі, повага, гідність*), соціальних

процесів (відновлення). Оригінальним є бачення опитаними мовцями важливості для досягнення миру такого чинника, як «знищення Росії».

Крайня периферія концепту «мир» за підсумками вільного асоціативного експерименту представлена такими асоціатами: *духовність, стійкість, співробітництво, договір, постійність, скасування комендантського часу, взаємоповага, дитинство, контроль, упорядкованість, порядок, компенсація, вибір, квіти, дружба, честь, сміливість.*

Отже, для більшості опитаних респондентів стимульне слово «мир» асоціюється насамперед з перемогою, спокоєм та добробутом. Важливими складовими цього концепту постають, зокрема, повернення додому, відновлення та деокупація. Оригінальними асоціатами, пов'язаними з концептом «мир», за результатами дослідження стали «знищення Росії» та «скасування комендантської години».

3.4. Висновки до третього розділу

Дослідження із метою виявлення асоціативного тла лексем «війна» і «мир» проводилося із 07.03.2023 до 13.03.2023 року в режимі онлайн за допомогою сервісу «Google Форми». Участь у ньому взяли 80 респондентів. З-поміж вісімдесяти учасників дослідження переважну більшість складають особи молодого та зрілого віку, жінки, що не перебувають у стосунках, а також продовжують працювати.

У нашому дослідженні із метою виявлення асоціативного тла лексем «війна» і «мир» було використано вільний асоціативний експеримент. За підсумками його проведення були продемонстровані такі результати.

Для більшості опитаних респондентів стимульне слово «війна» асоціюється, в першу чергу, зі смертю, страхом та вбивствами. У свою чергу, стимульне слово «мир» передусім асоціюється із перемогою, спокоєм та добробутом. Важливими складовими цього концепту постають, зокрема, повернення додому, відновлення та деокупація. Оригінальними асоціатами,

пов'язаними з концептом «мир», за результатами дослідження стали «знищення Росії» та «скасування комендантської години».

Отже, зіставний аналіз польових структур показав, що, по-перше, концепти «війна» та «мир» у сучасній українській картині світу характеризуються співпадінням за змістом та обсягом ядерних зон, проте відрізняються за когнітивними ознаками периферії. При цьому рівні ближньої та дальньої периферії не схожі ані за змістом, ані за обсягом.

По-друге, периферійні зони концептів «війна» та «мир» в сучасній українській картині світу є досить значущими. Це свідчить про багатовимірність мовних засобів, що репрезентують зазначені концепти та доводять їх актуальність у сучасному суспільстві.

По-третє, результати психолінгвістичного експерименту коригують усталені уявлення стосовно мовного матеріалу, що значно розширює межі розуміння та поглиблює зміст концептів «війна» та «мир» у сучасній українській картині світу. Послугування відомостями, отриманими за підсумками проведення психолінгвістичного експерименту, сприяє розкриттю досліджуваних концептів, виявленню їх найбільш значущих концептуальних ознак (що мають найвищу частотність реакцій), які можна виявити лише за допомогою експериментальних методів.

За підсумками проведеного дослідження можна зробити висновок стосовно того, що концепт неможливо вивчати виключно як лінгвістичний феномен, оскільки не можна ігнорувати його культурну складову. Будь-який концепт є маркером соціального життя народу, його світобачення та стереотипів.

ВИСНОВКИ

Нині вивчення мовної картини світу становить один із найбільш актуальних напрямів лінгвістичних досліджень. Цей термін позначає уявлення людини про навколишній реальний простір, мовну систематизацію навколишніх предметів і явищ, мовну реалізацію світового інформаційного простору.

Мовна концептуалізація світу є результатом пізнавального процесу сприйняття представником будь-якої мовної спільноти об'єктивного світу речей. Дослідники виходять із положення про те, що весь комплекс уявлень людини про навколишній світ, виражений через значення слів і словосполучень мови, носієм якої вона є, утворює цілісну модель світосприйняття та світовідчуття, що нав'язується всім носіям даної мови, оскільки певні уявлення, що є невід'ємними елементами картини світу, зафіксовані у значеннях певних слів, носять неочевидний характер. Таким чином, носій мови, що використовує слова та висловлювання з неявним змістом, мимоволі переймає закладене в них світорозуміння, тоді як використання слів і виразів, що містять категоричні твердження, здатне сформувані у різних носіїв мови різні погляди на описувані предмети або явища, які згодом формують так звану мовну картину світу.

Нами було розглянуто провідні теорії, що сформували сучасне лінгвістичне бачення прагматики. Основна специфіка даної дисципліни полягає в тому, що в центрі її уваги постає динамічне начало, а саме комунікативна діяльність, здійснювана людиною в певних соціальних і міжособистісних умовах, з певними мотивами і цілями, з використанням спеціальних мовних засобів, інвентаризованих і модельованих в їх відносинах один з одним системно-структурною лінгвістикою.

Людина використовує мову як найважливіший засіб спілкування, переслідуючи різні комунікативні цілі – це може бути повідомлення якоїсь

новини, спонукання співрозмовника до певної дії, запит якоїсь інформації, висловлення власних почуттів, оцінка чогось чи когось тощо.

Прагматика є відносно молодого галуззю лінгвістики. Її витoki пов'язані з іменами таких відомих дослідників, як Ч. Пірс, Ч. Морріс. В їх роботах були вперше сформульовані загальні ідеї функціонування знаків і знакових систем, визначені основні поняття семіотики, введено відмінність між синтаксисом, семантикою і прагматикою.

Засновниками прагматики прийнято вважати Ч. Пірса і Ч. Морріса, які розглядають її як науку, що вивчає поведінку знаків у реальних процесах комунікації. Їх ідеї в подальшому були розвинені і доповнені Р. Карнапом. Австрійський дослідник К. Бюлер виділяє прагматику з семантики і вказує на їх взаємозв'язок і відносну самостійність.

Завдяки роботам Л. Вітгенштейна відбувається формування лінгвістичної прагматики як самостійної дисципліни. На основі його концепції розробляються різні напрямки і аспекти лінгвопрагматики, об'єднані настановою на функціонування мови в реальних актах мовлення і ситуаціях спілкування.

Дослідження із метою виявлення асоціативного тла лексем «війна» і «мир» проводилося із 07.03.2023 до 13.03.2023 року в режимі онлайн за допомогою сервісу «Google Форми». Участь у ньому взяли 80 респондентів. З-поміж вісімдесяти учасників дослідження переважну більшість складають особи молодого та зрілого віку, жінки, що не перебувають у стосунках, а також продовжують працювати.

У нашому дослідженні із метою виявлення асоціативного тла лексем «війна» і «мир» було використано вільний асоціативний експеримент. За підсумками його проведення були продемонстровані такі результати.

Для більшості опитаних респондентів стимульне слово «війна» асоціюється, в першу чергу, зі смертю, страхом та вбивствами. У свою чергу, стимульне слово «мир» передусім асоціюється із перемогою, спокоєм та добробутом. Важливими складовими цього концепту постають, зокрема,

повернення додому, відновлення та деокупація. Оригінальними асоціатами, пов'язаними з концептом «мир», за результатами дослідження стали «знищення Росії» та «скасування комендантської години».

Отже, зіставний аналіз польових структур показав, що, по-перше, концепти «війна» та «мир» у сучасній українській картині світу характеризуються співпадінням за змістом та обсягом ядерних зон, проте відрізняються за когнітивними ознаками периферії. При цьому рівні ближньої та дальньої периферії не схожі ані за змістом, ані за обсягом.

По-друге, периферійні зони концептів «війна» та «мир» в сучасній українській картині світу є досить значущими. Це свідчить про багатовимірність мовних засобів, що репрезентують зазначені концепти та доводять їх актуальність у сучасному суспільстві.

По-третє, результати психолінгвістичного експерименту коригують усталені уявлення стосовно мовного матеріалу, що значно розширює межі розуміння та поглиблює зміст концептів «війна» та «мир» у сучасній українській картині світу. Послугування відомостями, отриманими за підсумками проведення психолінгвістичного експерименту, сприяє розкриттю досліджуваних концептів, виявленню їх найбільш значущих концептуальних ознак (що мають найвищу частотність реакцій), які можна виявити лише за допомогою експериментальних методів.

За підсумками проведеного дослідження можна зробити висновок стосовно того, що концепт неможливо вивчати виключно як лінгвістичний феномен, оскільки не можна ігнорувати його культурну складову. Будь-який концепт є маркером соціального життя народу, його світобачення та стереотипів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белова А. Д. (2001) Вербальне відображення концептосфери етносу: сучасний стан вивчення проблеми. *Мовні й концептуальні картини світу*. 5, 15-22.
2. Б'ялик В. (2004) Проблема категоризації неологічної картини світу. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту*, 188–189, 62-72.
3. Венжинович Н. (2008) Концептуальна та семантична репрезентація стійких словосполучень в українській мові. *Українська мова*, 1, 117-124.
4. Гайдеггер М. (2007) Дорогою до мови. Львів: Літопис.
5. Драч І. Д., Миколенко А. З., Тишковець М. П. (2019) Мовна картина світу у процесі вивчення іноземної мови в медичних університетах. *Медична освіта*, 4, 79-83.
6. Єремєєва Н. Ф. (1997) Концептуальний простір англійської народної казки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.
7. Єрмоленко С. Я. (2009) Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*, 3–4, 94-103.
8. Жайворонок В. В. (1999) Мова і духовний розвиток народу. *Мовознавство*, 3, 22-30.
9. Жайворонок В. В. (2002) Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я*, 32, 51-53.
10. Іващенко В. Л. (2006) Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія. К.: ВД Дм. Бураго.
11. Качмар О. (2014) Проблема співвіднесення концептуальної та мовної картин світу. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 9, 173-178.
12. Колесник Д. М. (1996) Концептуальний простір авторської метафори у творі А. Мердок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Київ.

13. Кочерган М. П. (2001) Контрастивна семантика на порозі нового тисячоліття. *Проблеми зіставної семантики*, 5, 3-8.
14. Кочерган М. П. (2004) Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу. *Мовознавство*, 5–6, 12–22.
15. Лисиченко Л.А. (2004) Структура мовної картини світу. *Мовознавство*, 5/6, 36-42.
16. Лисиченко Л. А. (2009) Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: Вид. група «Основа».
17. Манакін В. М. (2009) У пошуках мовної моделі світу. *Проблеми зіставної семантики*, 9, 83-95.
18. Марчук У. (2007) Асоціативне поле лінгвокультурного концепту „Дім/Номе” в англійській та українській мовах (на матеріалі прислів'їв та приказок). *Література. Фольклор. Проблеми поетики*, 28. Ч.1, 536-545.
19. Мацьків П. В. (2017) Мовна картина світу в контексті суміжних наукових понять. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*, 7, 115-118.
20. Охріменко Т. (2014) Національно-мовна картина світу крізь призму номінацій грошових одиниць. *Мова*, 1, 97-102.
21. Прихода Я. В. (2004) Еволюція концепту «Європа» в українському науково-публіцистичному дискурсі. *Вісник Львівського університету. Сер. Журналістика*, 24, 409–422.
22. Савченко Л. (2008) Концептуальна фразеосистема української мови в етнокультурологічному фрагменті родинних традицій. *Українська мова*, 1, 77-80.
23. Селіванова О. (2006) *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля.
24. Сімонок В. (2006) Мовна і концептуальна картини світу. *Семантика мови і тексту*. Івано-Франківськ, 279-282.
25. Скаб М. (2008) Динаміка семантики концепту „Душа” в українській мові. *Українська мова*, 1, 80-89.

26. Соколовська Ж. П. (2002) Картина світу та ієрархія сем. *Мовознавство*, 6, 87-91.
27. Терещук Г., Юрій М. (2016) Формування мовної картини світу українського народу на тлі націотворення. *Україна-Європа-Світ*, 18, 46-54.
28. Шкоріна І. М. (2019) Національно-мовні картини світу: погляд О. О. Потебні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 74, 43-46.
29. Gibbs R.W., Orden G.V. (2012) Pragmatic Choice in Conversation. *Topics in Cognitive Science*, 4 (1), 7—20.
30. Grice P. (1975) Logic and conversation. *Syntax and Semantics*. New York : Academic Press.
31. Habermas J. (1981) *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
32. Levinson S. (1994.) *Pragmatik*. Tübingen.
33. Mey J. L. (2001.) *Pragmatics: An introduction*. Oxford: Blackwell.
34. Morris Ch. (1971) *Writings on the General Theory of Signs*. The Hague Paris: Mouton.
35. Sapir E. (1944) *Grading: A study in semantics*. Philos. Rev.